

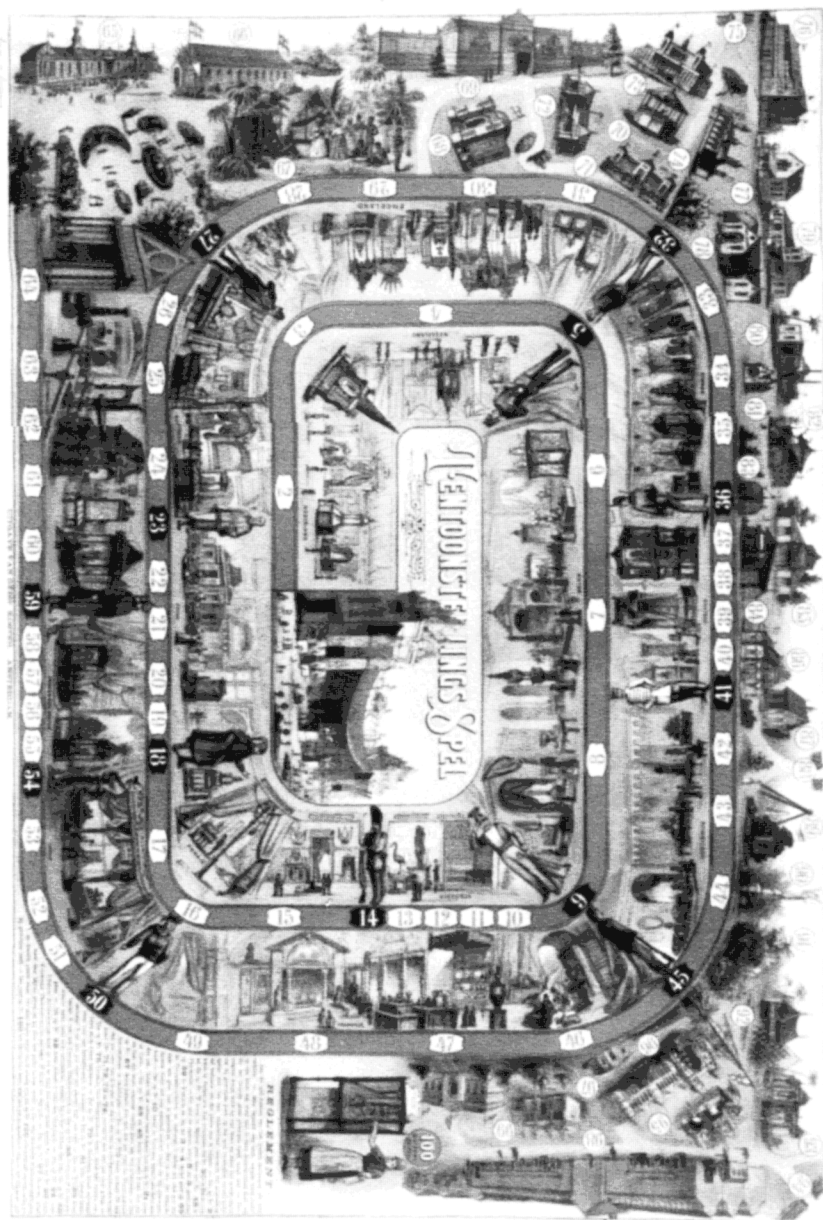
Het beste van de negentiende eeuw

Inleiding

MARITA MATHIJSEN EN JOEP LEERSSEN

Het jaar 2000 is een bijzonder jaar geweest voor de negentiende eeuw. Het heeft in Nederland in het teken gestaan van het afscheid van die eeuw als vorige eeuw. Na een lange voorbereiding is de manifestatie *Vaarwel negentiende eeuw* van start gegaan op 29 april, toen in Den Haag de Van Lennep-tentoonstelling openging in het Nederlands Letterkundig Museum en Documentatie Centrum. Daar werd ook de website www.negentiende-eeuw.nl in gebruik gesteld. Hoogtepunt van de manifestatie was het weekend van de negentiende eeuw op 15, 16 en 17 september, waarin er zich meer dan zestig activiteiten door het hele land afspeelden. De trekschuit voer door het Friese landschap, de alleroudste filmbeelden van Nederland waren te zien, er werd negentiende-eeuws eten geserveerd. Er was een leesbibliotheek nagebouwd en er kon gewandeld worden door negentiende-eeuwse buurten. Jules Deelder droeg in Rijswijk *De overwintering op Nova Zembla* van Hendrik Tollens voor. Er was een congres over negentiende-eeuwse bibliotheken (zie de vorige aflevering van *De Negentiende Eeuw*) en in Amersfoort vertelden heel oude mensen over het dagelijks leven vroeger. Kort na het weekend opende de fameuze lichttentoonstelling in het Van Gogh Museum en op de televisie konden we met Geert Mak lopen in de voetsporen van Jacob van Lennep. Tot onze verrassing bleek de BBC in de eerste week van januari 2001 een Victoriaanse week gepland te hebben, met documentaires die aansloten bij onze opvattingen van de negentiende eeuw.

Wij, en daarmee bedoelen we de organisatoren van de manifestatie en het bestuur van de Werkgroep 19e eeuw, hadden ons tot doel gesteld om die eeuw eens en voor altijd te ontdoen van zijn gezapige imago – niet de eeuw zelf was gezapig, wel het suffige, ingesleten, clichématige beeld dat daaromtrent placht te heersen. De oude, negatieve beelden van de negentiende eeuw moesten nu eens voorgoed van de sokkel gehaald worden. Een beeldenstorm dus, met het doel om er de beelden voor in de plaats te stellen die inmiddels in academische kring gemeengoed geworden zijn, namelijk die van de dynamische omwentelingseeuw.

'Tentoonstelligs Spel', uitgegeven ter gelegenheid van de Wereldtentoonstelling van 1883 (Stichting Atlas Van Stolk, Rotterdam / I. Montijn, *Kermis van koophandel, De Amsterdamse Wereldtentoonstelling van 1883* (Bussum 1983) 38-39).

Op 2 december 2000 hebben wij de manifestatie *Vaarwel Negentiende Eeuw* afgesloten met het symposium *Het beste van de negentiende eeuw* in de aula van de Universiteit van Amsterdam. Het symposium was vanwege het bijzondere jaar anders georganiseerd dan gewoonlijk. Eregast Gerrit Komrij opende met een lezing, waarna er een forum was over de verworvenheden van de negentiende eeuw.

Wat is het beste dat de negentiende eeuw ons gebracht heeft? Die vraag hebben we aan vijf gerenommeerde kenners van de negentiende eeuw gesteld. Daarbij hebben we een kleine beperking aangebracht. Aan de sprekers is namelijk verzocht om de wereldtentoonstelling uit 1883 die in Amsterdam op het tegenwoordige Museumplein plaatsvond, als aanknopingspunt te gebruiken. We hebben onze vijf gasten gevraagd om, geholpen door Ileen Montijns boek *Kermis van koophandel, De Amsterdamse wereldtentoonstelling van 1883* (Bussum 1983), iets aan te wijzen dat zij als de grootste uitvinding of omwenteling van de negentiende eeuw beschouwen, iets uit de negentiende eeuw dat voor de tegenwoordige tijd van onschatbare waarde geworden is.

Het zal duidelijk zijn dat de vraag niet eenvoudig te beantwoorden valt. Waar zou u zelf aan denken? De meest voor de hand liggende antwoorden hebben natuurlijk met de stoomkracht en de trein te maken. Maar er zijn veel kleinere uitvindingen met een verstrekkende betekenis. Wat dacht u van de lucifer, die zo makkelijk vuur brengt waar het nodig is? Wat van de gloeilamp, die de mens onafhankelijk maakt van het ritme van de dag en de nacht. Wat voor consequenties heeft de uitvinding van het conservenblik gehad, waardoor voor het eerst grootschalig voedsel geconserveerd kon worden en de mens onafhankelijker werd van de seizoenen? Wat te denken van de uitvinding van de stereotypie die voor het eerst massale vermenigvuldiging van boeken in herdrukken mogelijk maakte? Samen met de snelpers heeft de stereotypie zulke verstrekkende gevolgen gehad, dat het niet gek is om te zeggen dat de boekdrukkunst pas echt uitgevonden is in de negentiende eeuw. Ook was het in de negentiende eeuw dat de precieze werking van de menselijke voortplantingsorganen ontdekt werd, waardoor uiteindelijk de regulering van geboortes mogelijk werd. De uitvinding van het gipsverband veroorzaakte niet alleen een daling van het aantal kreupelen en invaliden na een oorlog, maar ook in het dagelijks leven.

Maar het zijn niet alleen concrete uitvindingen die gekenschetst kunnen worden als het beste of de meest invloedrijke van de negentiende eeuw. Er zijn ook omwentelingen in het denken geweest die nog steeds doorwerken. Daarover spraken Herman Belien, historicus aan de Universiteit van Amsterdam, Andreas Blühm, hoofd Tentoonstellingen van het Van Gogh Museum, Willem Otterspeer, hoogleraar aan de Universiteit Leiden en conservator van het Academisch Historisch Museum, Piet de Rooy, hoogleraar Moderne Geschiedenis aan de Universiteit van Amsterdam en Jo Tollebeek, hoogleraar Moderne Geschiedenis aan de Katholieke Universiteit Leuven.

Met uitzondering van de lezing van Herman Belien, die door andere werkzaamheden niet in de gelegenheid was om zijn betoog voor schriftelijke publicatie gereed te maken, zijn de bijdragen aan het symposium *Het beste van de negentiende eeuw* verzameld in deze aflevering van *De Negentiende Eeuw*. Het valt op dat de bijdragen, ook al zijn ze afkomstig uit sterk uiteenlopende delen van het letterkundig en wetenschappelijk bedrijf, alle de nadruk leggen op de negentiende eeuw als een bij uitstek dialectische.

Jo Tollebeek laat, aan de hand van het telefoongebouw op het Museumplein, zien hoe traditionalisme en vooruitgangsoptimisme naast elkaar bestonden en in de openbare ruimte en geestelijke beleving haast letterlijk elkaars 'naburen' waren; Piet de Rooy haalt de debatcultuur zelf voor het voetlicht en herinnert ons aan het feit dat de negentiende eeuw beheerst werd door de dynamiek van het *point counter point*; Willem Otterspeer concentreert zich op wat misschien wel de meest heilzame vooruitgang van de eeuw was – die van de medische wetenschap – en gebruikt de polariteit tussen sensatie en verdoving, tussen anesthesie en 'thrill-seeking', als grijp-instrument om vat te krijgen op de wispelturige periode; en Andreas Blühm ziet de elektriciteit, in haar innerlijke polariteit en energetische potentie, als het symbool bij uitstek van die eeuw die, begonnen tussen Benjamin Franklins bliksemafleider en Mary Shelley's Frankenstein, zich tussen schok en verlichting bewoog. Het geheel wordt bekroond door de tekst van Gerrit Komrijs lezing 'Een zee van letters', waarin de negentiende eeuw als een eindeloze deining en een overweldigende veelvuldigheid naar voren komt.

In de ideeëngeschiedenis breekt het besef door dat niet alles voortschrijdt aan de leiband van de statige causaliteit, als een sarabande van oorzaak en gevolg, maar integendeel dat alles – mens, geschiedenis, wereld – zich *dialectisch* ontwikkelt; de energie-impuls achter iedere ontwikkeling ligt in spanning, tegenstrijdigheid en tegenstellingen. Zo men al één enkele noemer wil verzinnen voor deze lange, rusteloze, tegenstrijdige en spanningsrijke, negentiende eeuw, dan is het wellicht met het beeld dat uit de hier opgenomen bijdragen oprijst: een eeuw van dialectiek.

Namens het bestuur van de Werkgroep 19e eeuw en de organisatoren van de manifestatie *Vaarwel negentiende eeuw* danken wij alle betrokkenen bij de organisatie van de manifestatie en het symposium. Het Willem Kloos Fonds en het College van Bestuur van de Universiteit van Amsterdam hebben het symposium financieel ondersteund, waarvoor onze grote dank.